

Prądnik. Prace Muz. Szafera	20	225–236	2010

IGNACY JANOWSKI

Wszechnica Świętokrzyska, ul. Orzeszkowej 15, 25–435 Kielce
ignacy.janowski@neostrada.pl

PRESJA RUCHU TURYSTYCZNEGO I OSADNICTWA NA OBSZARACH CHRONIONYCH WOJEWÓDZTWA ŚWIĘTOKRZYSKIEGO

Tourist and settlement pressure in the protected areas of Świętokrzyskie Province

Abstrakt. In Świętokrzyskie province, the areas of great natural values are highly exposed to the negative influence of tourist traffic. This concerns especially the protection zone of the Świętokrzyski National Park and two landscape parks – Chęcińsko-Kielecki LP and Cisowsko-Orłowski LP. The article discusses the selected issues relating to tourist traffic and presents the cases of protected area devastation resulting mainly from the tourist behaviour and the encroaching on these areas settlement.

Key words: tourist traffic, national park, landscape park, nature reserve, settlement, protected areas.

WPROWADZENIE

W województwie świętokrzyskim znajduje się jeden park narodowy, osiem parków krajobrazowych, 69 rezerwatów i 712 pomników przyrody. Formy te zajmują 25,6% powierzchni województwa. Uwzględniając 10 obszarów chronionego krajobrazu, woj. świętokrzyskie ma w skali kraju najwyższy wskaźnik obszarów chronionych (66,6%). Dodatkowo wydzielono sześć obszarów „Natura 2000”, które zajmują 4,5% powierzchni. Park narodowy i parki krajobrazowe, ze względu na posiadane walory przyrodnicze i występujące w nich zabytki kulturowe, stanowią atrakcyjne obszary dla ruchu turystycznego. Szczegółne nasilenie ruchu turystycznego występuje w Świętokrzyskim Parku Narodowym (SPN). Na jego obszarze ruch turystyczny kumuluje się na szlakach turystycznych, które prowadzą na Święty Krzyż od strony Nowej Słupi (ryc. 1) i Huty Szklanej. Drugim miejscem koncentracji ruchu turystycznego na obszarze parku jest źródło św. Franciszka w Świętej Katarzynie, skąd prowadzi szlak turystyczny na Łysicę (Janowski 2006a, 2007; Jastrzębski 2007).

Ponadto w województwie tym są dwa zespoły parków krajobrazowych: Świętokrzyski i Poniżnia (tab. 1). W skład pierwszego wchodzi pięć parków, które ze względu na duży odsetek lasów (77,4%) i położenie w pobliżu aglomeracji Kielce, od początku powstania

Ryc. 1. Szlak turystyczny z Nowej Słupi na Święty Krzyż

Fig. 1. Tourist trail from Nowa Słupia to Święty Krzyż

Tabela 1. Parki krajobrazowe w województwie świętokrzyskim

Table 1. Landscape parks in Świętokrzyskie province

Nazwa parku The name of park	Powierz. Parku Surface of park [ha]	Powierzchnia Otuliny Surface of cleading [ha]	Liczba rezerwatów Numer of reserves	Liczba pomników Numer of monuments of nature	Długość szlaków Length of route [km]
1. Chęcińsko-Kielecki	20 505	11 123	11	12	74,5
2. Cisowsko-Orłowski	20 706	23 748	4	25	23,5
3. Jeleniowski	4 199	10 074	4	5	19,0
4. Sieradowicki	12 106	16 236	3	28	51,5
5. Suchedniowsko-Oblęgarski	21 407	25 681	6	39	62,0
6. Kozubowski	6 643	6 027	2	15	brak
7. Nadnidziański	22 874	26 115	9	31	23,5
8. Szaniecki	10 352	11 583	1	3	21

Źródło opracowanie autora na podstawie danych Zarządu ŚiNPK w Kielcach.

narażone były na wzmożony ruch turystyczny. Od początku lat 90. XX wieku dodatkowo nasiliło się na tych terenach budownictwo mieszkalne i letniskowe. W Zespole Parków Krajobrazowych Poniądzia jedynie Kozubowski PK ma duży odsetek lasów (49,1%), pozostałe dwa mają zaledwie lesistość ok. 5,0% i ze względu na rolniczy charakter w mniejszym stopniu narażone są na presję zarówno ruchu turystycznego jak i osadnictwa letniskowego. Ruch turystyczny ogranicza się w tych parkach do zwiedzania rezerwatów roślinności stepowej, (Chotel Czerwony, Krzyżanowice, Owczary, Przęślin, Skowronno) oraz zwiedzania miejscowości historycznych takich jak Wiślicka lub posiadających zabytkowe pałace jak Chroberz i Młodzawy Duże. W ruchu turystycznym największy udział mają, młodzież szkolna i uczestnicy konferencji naukowych.

RUCH TURYSTYCZNY NA OBSZARACH CHRONIONYCH

Ruch turystyczny na obszarze Gór Świętokrzyskich istniał od dawna, początkowo miał on charakter pątniczy, a wynikało to z roli, jaką spełniał w polskiej kulturze klasztor na Świętym Krzyżu. W okresie średniowiecza drogą od Nowej Słupi na Święty Krzyż wchodzili liczni królowie, a Władysław Jagiełło pielgrzymował na Św. Krzyż kilkakrotnie (Jastrzębski 2004). Stąd droga ta, którą obecnie prowadzi niebieski szlak, nazywana jest „drogą królewską”. Zorganizowane formy ruchu turystycznego w Górach Świętokrzyskich pojawiły się w II połowie XIX w., zapoczątkował je Wojciech Jastrzębowski, a następnie kontynuował na przełomie XIX i XX w. Aleksander Janowski (Jastrzębski 2007). Dużą rolę w ożywieniu ruchu turystycznego na obszarze Gór Świętokrzyskich odegrało powstanie w 1908 roku Oddziału Kieleckiego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego.

Pod koniec lat 50. XX w. E. Krysztofik (pierwszy dyrektor parku) wielkość ruchu turystycznego na obszarze utworzonego w 1950 r. ŚPN szacował na 300–500 tys. turystów. W 1961 r. region świętokrzyski według M. Kozieja odwiedziło 614 260 osób, a w 1989 r., według B. Włodarczyka, ŚPN odwiedziło 600–650 tys. turystów (Janowski 2006a).

Monitoringowy system obserwacji prowadzony przez autora pozwolił określić wielkość, natężenie, strukturę i przestrzenny rozkład ruchu turystycznego na obszarach chronionych woj. świętokrzyskiego. Autor w tych pomiarach wzorował się na metodach stosowanych m.in. przez S. Liszewskiego i A. Matczaka (Matczak 2002). Do ustalenia wielkości ruchu turystycznego autor wykorzystał też dane z dyrekcji ŚPN, kierownictwa skansenu w Tokarni i jaskini Raj. Niekorzystna dla ruchu turystycznego jest jego kumulacja w niektórych dniach roku i w tych samych miejscach. Na obszarze ŚPN jest to Święty Krzyż i Święta Katarzyna, a w Chęcińsko-Kieleckim PK są to: jaskinia Raj, skansen w Tokarni i miasto Chęciny. Od początku lat 90. XX w. ŚPN odwiedza rocznie od 350 do 400 tys. turystów (tab. 2). W ostatnich latach najwięcej, bo blisko 400 tys. osób weszło do parku w 2006 r., co było spowodowane uroczystościami milenijnymi (Janowski 2007).

Obszar Chęcińsko-Kieleckiego PK odwiedza rocznie około 300 tys. osób, co stawia go na drugim miejscu po ŚPN w woj. świętokrzyskim wśród obszarów chronionych. Głównym obiektem odwiedzanym przez turystów na obszarze tego parku krajobrazowego jest Jaskinia Raj. W Jaskini Raj, udostępnionej od 1972 r., w pierwszych latach jej zwiedzania frekwencja dochodziła do 120 tys. turystów rocznie. W następnych latach ze względu na ograniczenia, sprzedawano 90–100 tys. biletów (w 1994 – 92 383, w 2003 – 94 873).

Tabela 2. Liczba sprzedanych biletów do parku w latach 2003–2009

Table 2. Number of tickets to the park sold in the summers of 2003–2009

Rok Year	Bilety do parku Tickets to the park	Bilety do muzeum Tickets to the museum	Liczba osób w grupach w sanktuarium People number in groups in the sanctuary	Szacunkowa liczba osób w parku Approximate people number in the park
2003	148 146	88 746	146 854	350 000
2006	161 090	100 008	201 549	400 000
2007	177 600	111 716	175 696	370 000
2009	183 972	13 331*	b. d.	360 000

* – pozostałe bilety na wystawę sprzedawano w innych punktach

Źródło: opracowanie autora na podstawie danych dyrekcji ŚPN i badań autora.

W 2007 r. frekwencja przekroczyła 100 tys. osób. Znacznie mniej turystów zwiedza Muzeum Wsi Kieleckiej (skansen) w Tokarni. W 2001 r. w obiekcie tym bilety wstępu kupiło zaledwie 25 tys. osób. W ostatnich latach frekwencja zwiększa się, od 50 235 w 2003 r. do 82 636 w 2009 r. (tab. 3). W Chęcinach turyści zwiedzają zazwyczaj Wzgórze Zamkowe, jednak nie wszyscy wchodzi na teren zamku, dlatego też dane podane przez autora w tabeli 3, są wyższe niż liczba sprzedanych biletów (Janowski 2006a).

Negatywnym zjawiskiem ruchu turystycznego na obszarach chronionych woj. świętokrzyskiego, podobnie jak w innych regionach kraju, jest jego sezonowość w ciągu roku. Przykładowo wskaźnik sezonowości w roku 2003 dla ŚPN, wynosił dla maja 340,0%, a dla czerwca w 2006 r. – 255,6%. Wskaźniki sezonowości Chęcińsko-Kieleckiego PK były zbliżone do tych z ŚPN. Dla Jaskini Raj wynosiły: w maju 2003 r. – 252,0%, 2006 r. – 231,2%, natomiast dla skansenu w Tokarni w maju 2003 r. – 203,5%, a w czerwcu 2006 r. – 173,0%. Obydwa obszary charakteryzują się w strukturze ruchu turystycznego przewagą wycieczek szkolnych. W ciągu tygodnia ruch wycieczkowy nasila się w dniach roboczych, a w weekendy praktycznie zanika. Przykładowo w miesiącach wycieczkowych (V, VI, IX, X – 2006 r.) na Św. Krzyżu w weekendy odnotowano 61 grup (6,3%), a w pozostałych dniach tygodnia – 911 grup (93,7%). Szczególnie dużo turystów na obszarach chronionych przebywa w okresie wydłużonych weekendów, a zwłaszcza na początku maja. Przykładowo w dniu 1 maja do ŚPN weszło: w 1999 r. – 7 650 osób, w 2000 r. – 6 401, w 2001 r. – 5 466, w 2003 r. – 4 082 osób. W liczbie tej turyści indywidualni stanowili 70–80% (Janowski 2006a, 2007).

Dużym natężeniem i sezonowością charakteryzuje się też ruch pielgrzymkowy na Św. Krzyżu. Tak jest corocznie 8 sierpnia, kiedy przez Św. Krzyż przechodzą tysiące pielgrzymów z diecezji lubelskiej i ostrowieckiej podążając do Częstochowy (w 2003 r. – 4 437 pielgrzymów, w 2005 r. – 4 600). Ponadto dużo osób gromadzi się na Św. Krzyżu we wrześniu, w dniach uroczystości religijnych przykładowo jednego dnia przybyło; ponad 5 tys. osób (7. 09 2003 – 5 500 osób, 12. 09. 2004 – 5 200, 14. 09. 2005 – 11 500). Wyjątkowo dużo osób zgromadziły w 2006 roku na Św. Krzyżu uroczystości milenijne. Przybyło na nie 11 czerwca 12 500 pielgrzymów (Janowski 2007). Tydzień wcześniej i tydzień później pielgrzymów było blisko 10 tys. Również w przeszłości Św. Krzyż gromadził znacznie więcej ludzi. Przykładowo 14 września 1861 r. na wiecu patriotycznym u podnóża klasztoru zgromadziło się ok. 30 tys. osób, a w rok później z okazji święta Podwyższenia Krzyża Świętego było ich aż 50 tys. osób (Jastrzębski 2007).

Tabela 3. Liczba turystów na obszarze Chęcińsko-Kieleckiego Parku Krajobrazowego

Table 3. Number of tourists in the Chęcińsko-Kielecki Landscape Park

Obiekt – Object	2003	2005	2007	2009
Jaskinia Raj – Raj Cave	94 873	98 757	100 095	99 828
Muzeum Wsi Kieleckiej – skansen w Tokarni Museum of the Kielce Region Village Open-Air Museum at Tokarnia	50 236	55 928	62 662	82 636
Chęciny (wzgórze Zamkowe)* Chęciny (Castle Hill)	105 000	100 000	110 000	115 000

* – dane szacunkowe autora

Źródło: opracowanie na podstawie danych dyrekcji obiektów i badań autora.

Na obszarze ŚPN kończą się różnego rodzaju rajdy, których uczestnicy wykorzystują szlaki turystyczne. Od 1953 r. Oddział PTTK w Starachowicach organizuje Rajd Ogólnopolski. Kończył się zawsze w dniu 1 maja, z reguły w Św. Katarzynie, a większość jego uczestników wędrowała szlakami przez ŚPN. W 1999 r. w rajdzie uczestniczyło 7 750 osób, w następnym – 6 401, a w 2002 r. – 4 614. Równocześnie przez Hufiec ZHP organizowany był Rajd Świętokrzyski, który gromadził na trasach ponad 5 tys. uczestników. Niestety jego ranga z roku na rok maleje. W bieżącym roku (2010) w rajdzie tym uczestniczyło niewiele ponad 600 osób (informacja od harcemistrza ZHP Adama Massalskiego, senatora RP). W ostatnich latach (od 1999 r.) w połowie września organizowany jest jeszcze inny – Pielgrzymkowy Świętokrzyski Rajd Harcerzy. Organizatorem tego rajdu są parafie. Uczestnicy rajdu w liczbie od 3 do 5 tys. osób startują z około 400 miejscowości, by spotkać się na Św. Krzyżu. W 2003 r. na jego zakończeniu przebywał prymas Polski Józef Glemp. Święty Krzyż ściąga też pielgrzymów na religijną uroczystość – „Świętokrzyskie Czuwanie”. I tak w 2003 r. w jednym dniu na czuwanie szlakami przeszły aż 12 662 osoby, w roku następnym – 10 744 i w kolejnym (2005) – 11 500 osób (Janowski 2006b). Dla uzupełnienia należy dodać, że uczestnicy pielgrzymek, rajdów i uroczystości religijnych są zwolnieni z opłat wstępu do ŚPN, dlatego też liczba sprzedanych biletu do parku różni się od liczby szacunkowej podawanej przez autora (tab. 2).

MOTYWY POBYTU TURYSTÓW NA OBSZARACH CHRONIONYCH

Na podstawie badań ankietowych przeprowadzonych przez autora na grupie blisko 2 tys. turystów indywidualnych w okresie majowych weekendów w latach 2001–2005 ustalono, że najważniejszym celem pobytu na obszarze ŚPN był motyw poznawczy (37,0%) i rekreacyjny (36,0%). Z innych powodów respondenci wymieniali motyw religijny (6,0%) oraz oglądanie pięknych krajobrazów i delektowanie się przyrodą (5,0%). Badania potwierdziły ogólnopolski zasięg oddziaływania ŚPN, odnotowano turystów ze wszystkich województw, przy zdecydowanej przewadze turystów z woj. świętokrzyskiego (32,6%) i mazowieckiego (20,8%). Kolejne województwa pod względem udziału to: łódzkie (8,9%) i śląskie (7,5%). Podobne badania prowadzone w tym samym okresie na obszarze Chęcińsko-Kieleckiego PK wykazały w nim nieznaczną przewagę turystów z woj. mazowieckiego (23,9%) nad turystami z woj. świętokrzyskiego (20,0%) (Janowski 2006b).

Potwierdzeniem zainteresowania ze strony turystów obszarami chronionymi jest fakt wielokrotnego jego odwiedzania przez te same osoby. Ponad połowa ankietowanych (52,4%) stwierdziła, że ŚPN odwiedziła trzy i więcej razy. Pierwszy raz w parku przebywał

co czwarty turysta (22,6%). W grupie tej byli turyści z odległych województw i turyści zagraniczni. W zwiedzaniu przeważały grupy rodzinne (46,5%), następnie „z koleżanką/kolegą” (23,2%) i grupy różnowiekowe (19,6%) (Janowski 2006b).

W odwiedzanych obszarach chronionych turyści preferowali walory przyrodnicze (tab. 4). Z przedstawionych wybranych walorów, które wydają się być najbardziej reprezentatywne dla tych obszarów, ankietowani najczęściej wskazywali na: krajobraz (od 69,5% do 90,5%), lasy (od 64,4% do 84,4%) i ciszę (od 63,6% do 85,7). Gołoborza i widok z platformy widokowej obok sanktuarium Św. Krzyża, były najczęściej wymieniane jako najbardziej atrakcyjne miejsca w ŚPN. Podobne wyniki odnotowano na obszarze Chęcińsko-Kieleckiego PK, choć udział obiektów kulturowych w tym parku krajobrazowym był mocno akcentowany przez turystów niż walory przyrodnicze, co wynikało ze specyfiki tego obszaru.

Tab. 4. Walory turystyczne w opinii ankietowanych (obszar ŚPN)

Table 4. Tourist values in the opinion of respondents (ŚPN)

Walog* – Value	Maj 2001 May 2001		Maj 2003 May 2003		Maj 2005 May 2005	
	Turyści Tourists	%	Turyści Tourists	%	Turyści Tourists	%
Krajobraz (przyroda) Landscape (nature)	509	80,8	152	90,5	608	69,5
Lasy Forests	532	84,4	112	66,7	562	64,4
Cisza, spokój Silence, quietness	485	77,0	144	85,7	555	63,6
Czyste powietrze Fresh air	340	54,0	32	19,0	610	70,0
Krajobraz kulturowy Cultural landscape	150	23,8	32	19,0	482	55,3
Liczba ankietowanych Number of respondents	N=630	100	N=168	100	N=972	100

* – ankietowani mogli wymienić do trzech walorów

Źródło: zestawienia autora na podstawie badań ankietowych.

OBSZARY CHRONIONE A ŹRÓDŁA ZAGROŻEŃ W OPINII RESPONDENTÓW

Według badań przeprowadzonych przez B. Wójtowicz (2009) tworzenie form ochrony przyrody przyczynia się do rozwoju turystyki i rekreacji na danym obszarze. W odniesieniu do turystyki 93,3% respondentów udzieliło pozytywnych odpowiedzi, a w odniesieniu do rekreacji – 73,4%. Według wspomnianej autorki respondenci nie potrafili jednoznacznie wskazać na rodzaj zagrożeń mających negatywny wpływ na otoczenie i zdrowie ludzi oraz nie potrafili też wskazać na korzyści wynikające z ustanowienia form ochrony przyrody. Zdecydowana większość z nich widzi potrzebę tworzenia obszarów chronionych i większość z nich pragnęłaby zamieszkać na tych terenach.

Źródła zagrożeń dla obszarów chronionych w opinii mieszkańców zestawiono w tabeli 5. Odpowiedzi metodą ankietową uzyskano od blisko tysiąca mieszkańców czterech gmin (Chęciny, Górno, Nowej Słupii i Pawłow). Nowa Słupia w większości leży w granicach SPN, Górno w jego otulinie, Chęciny w całości w granicach Chęcińskiego-Kieleckiego PK, a Pawłów jest gminą rolniczą, położoną poza granicami obu wymienionych obszarów. W opinii respondentów największym zagrożeniem dla obszarów chronionych jest przemysł

Tabela 5. Źródła zagrożeń dla obszarów chronionych w opinii ankietowanych (w %)
 Table 5. Sources of threats within protected areas (in %) in the opinion of respondents

Dział gospodarki Sector of the economy	Miejscowości – Locatities			
	Nowa Słupia	Górno	Chęciny	Pawłów
Rolnictwo Agriculture	11,7	7,4	12,1	10,7
Osadnictwo Settlement	9,8	7,4	6,2	4,3
Nowe budownictwo New development	10,9	20,8	9,2	8,7
Gospodarka komunalna Public utilities	9,1	10,6	10,2	8,8
Transport (komunikacja) Transport (Communication)	9,8	10,6	18,8	15,2
Przemysł Industry	14,9	12,2	20,6	18,4
Turystyka Tourism	12,9	12,8	6,2	5,0
Pozostałe Others	15,1	15,0	13,7	25,2
Brak odpowiedzi No answer	5,8	3,2	3,0	3,7

Źródło: badania ankietowe autora.

(od 12,2% w gminie Górno do 20,6% w gminie Chęciny). W przypadku turystyki większego zagrożenia nie widzą mieszkańcy gmin Pawłów (5,0%) i Chęciny (6,2%). Bardziej dostrzegają ten problem na swoim terenie mieszkańcy gminy Górno (13,8%) i Nowej Słupii (12,9%). W odniesieniu do ostatnich dwóch gmin, na ich terenie notowane jest największe nasilenie ruchu turystycznego i problem ten jest bardziej dostrzegalny niż w gminach Pawłów i Chęciny. Natomiast nowe budownictwo na obszarach chronionych najbardziej krytycznie ocenili mieszkańcy gminy Górno (20,0%). Głównie dotyczy to nowego rozproszonego budownictwa całosezonowego i letniskowego. W gminie tej powstaje szereg domów letniskowych o charakterze rozproszonym.

ZAGROŻENIA RUCHEM TURYSTYCZNYM NA OBSZARACH CHRONIONYCH

Obserwacje autora na obszarach chronionych potwierdziły w wielu miejscach negatywny wpływ ruchu turystycznego na środowisko przyrodnicze. Skutki tego ruchu szczególnie widać na nieutwardzonych szlakach turystycznych i w ich bezpośrednim sąsiedztwie. Na szlakach tych wydeptywana jest roślinność. Ponadto wiele szlaków pieszych niszczy rowerzyści z powodu braku alternatywnych szlaków rowerowych. Kumulacja

ruchu turystycznego w określonych dniach weekendu, zwłaszcza uczestników rajdów, o czym pisano wcześniej, powoduje wielokrotne przekroczenie norm przepustowości tych szlaków. Najbardziej narażone na to zjawisko są odcinki szlaku w ŚPN, od Nowej Słupi na Św. Krzyż i od Św. Katarzyny przez Łysicę do Kakonina. Mocno wydeptane ścieżki o znacznej szerokości i głębokości, wcięte w podłoże stanowią drogę odpływu wód opadowych oraz topniejących śniegów. Po okresie ulewnych deszczów turyści, omijając podmokłe odcinki, schodzą ze szlaku, niszcząc glebę i wydeptując roślinność, odsłonięte zostają korzenie drzew i uruchomiony zostaje system erozji wgłębnej. Skutki tej erozji są najbardziej widoczne na wspomnianym szlaku z Nowej Słupi na Św. Krzyż i ze Św. Krzyża do Trzcinki. Zjawisko to dostrzec można też w rezerwatach Chełmowej Góry, Miedzianki, Karczówki i Kadzielni (ryc. 2).

Ryc. 2. „Erozja turystyczna” w rezerwacie Kadzielnia w Kielcach

Fig. 2. “Tourist erosion” in the Kadzielnia Nature Reserve in Kielce

Znaczącym zagrożeniem ze strony turystów jest wydeptywanie gatunków roślin będących pod ochroną. Zdarza się to wówczas, kiedy turyści idą zwartą grupą i część osób wędruje obok szlaku. Zjawisko to jest szczególnie dostrzegalne, kiedy szlak prowadzi przez rezerwat. Przykładowo na Zelejowej czy Miedziance wydeptywane są takie gatunki jak: rojnik pospolity, rozchodnik ostry, goździk kartuzek, oman wąskolistny, chaber nadreński i liczne porosty. W wyniku penetracji obszaru przez turystów zanikają niektóre gatunki roślin. W rezerwacie Rzepka koło Chęcina zanikł np. dziewięsił popłocholistny, a w rezerwacie Karczówka zanikają: smagliczka kielichowata, rozchodniki wielki i ostry oraz czerwiec roczny. W ich miejsce pojawiają się nowe zbiorowiska ruderalne z takimi gatunkami, jak: babka zwyczajna, pięciornik gęsi, rdest ptasi i rumianek bezpłomieniowy. Odrębnym zagadnieniem jest zrywanie roślin kwiatowych przez turystów, łamanie gałęzi krzewów czy zbieranie ziół. Zdarzają się też bardziej szkodliwe działania, jak wycinanie drzew. Takie zjawisko zauważył autor w rezerwacie Rzepka, gdzie biwakujący turyści wycięli kilkanaście kilkuletnich sosen na potrzeby ogniska.

Niszczenie fauny to kolejny mało dostrzegalny efekt wpływu turystyki na środowisko. Przez rozdeptywanie niszczone są gatunki zwierząt niższych, jak chrząszcze i pająki. Zdarzają się przypadki niszczenia lęgówisk i gniazd, a nagminne jest płoszenie zwierzyny. Częstym zjawiskiem jest też na terenie ŚPN spuszczenie psów ze smyczy. Według informacji uzyskanej od dyrektora ŚPN plagą na obszarze parku jest kłusownictwo i wałęsające się watahy bezpańskich psów, które czynią spustoszenie wśród zwierzyny leśnej.

Gwałtowny wzrost zainteresowania środowiskiem leśnym, w tym też na obszarach chronionych, głównie przez zbieraczy produktów leśnych, spowodował wiele niekorzystnych zmian w biocenozie lasu. Najbardziej niekorzystne zmiany powstają w składzie gatunkowym i strukturze runa leśnego. Zbiór grzybów i owoców leśnych preferowany jest przez miejscową ludność i przyjezdnych. Na terenie Cisowsko-Orłowińskiego PK i Suchedniowsko-Oblęgorskiego PK występują duże powierzchnie jagodzisk, przyciągając wielu zbieraczy tych owoców. Region świętokrzyski należy do najważniejszych dostawców borówki czernicy, która występuje na 21,0% powierzchni lasów (średnia krajowa 11,0%), a jej zbiory rocznie szacuje się na 2,4 tys. ton (Głowacki 2006).

Ostatnio moda na motory crossowe i quady dotknęła też obszarów chronionych. W gminie Chęciny, w granicach parku krajobrazowego w okolicy wsi Skibie i rezerwatu Miedzianka urządzone są nielegalne zawody quadów, a w rejonie Szewc, gdzie mieszka kilku rajdowców, ścieżki i dukty leśne są bardzo rozjeżdżone. Podobny problem występuje na Wzgórzu Telegraf w Paśmie Dymińskim. Koło Oblęgorka i Cisowa, miejscowości położonych w granicach innych parków krajobrazowych w lasach, oprócz rajdowców pojawili się amatorzy zabawy w paintball. Na stokach rezerwatu Karczówki i sąsiedniej góry Dalnia (park krajobrazowy) rozgrywane są mistrzostwa Polski w kolarstwie górskim.

Należy też wspomnieć o jednym z najbardziej dostrzegalnych w przyrodzie zagrożeń, jakim jest zaśmiecanie. Zaśmiecenie widać wzdłuż szlaków turystycznych i na obrzeżach lasów. Psuje ono najbardziej estetykę krajobrazu i czyni często nieodwracalne skutki w środowisku naturalnym. Sprawcami tych pierwszych są turyści, tych drugich ludność pobliskich miejscowości. Mała dojrzałość ekologiczna mieszkańców powoduje, że śmieci wywożone są do lasu, niezależnie czy to jest park, rezerwat czy inny obszar leśny. W rejonie Daleszyc do lasu są podrzucane szkodliwe odpady przemysłowe i produkty z miejscowych rzeźni. Szlaki turystyczne w Świętokrzyskim Parku Narodowym oraz rezerwaty: Kadzielnia, Karczówka i Wietrznia, znajdujące się w granicach Kielc, są wyjątkowo zaśmiecane i dewastowane (ryc. 3). W wielu przypadkach to wina władz samorządowych, które nie przygotowały tych terenów do turystycznego ich użytkowania.

PRESJA OSADNICTWA NA OBSZARACH CHRONIONYCH

Obszary chronione są w ostatnich latach pod silną presją osadniczą. Już w latach 70. i 80. XX w. masowo wznoszono w otulinie ŚPN, w gminach Bieliny i Górno brzydkie domy z pustaków żużlowych, które przetrwały do czasów współczesnych. Ale z tego okresu mamy też pozytywne przykłady budownictwa letniskowego na stokach Wilkomiji koło Żernik w gminie Chęciny, domków wkomponowanych pozytywnie w krajobraz. Ostatnie lata, zwłaszcza po roku 1989, przyniosły ogromną presję budowlaną na obszarach chronionych. Dotyczy to budowy nowych domów letniskowych, całosezonowych lub modernizacji już istniejących. Nowe domy budują nie tylko Kielczanie, ale też mieszkańcy Górnego Śląska i Warszawy (ryc. 4). W ostatnich latach każdego roku blisko 1000 mieszkańców Kielc przenosi się do ościennych gmin, w tym wielu z nich buduje domy na obszarach chronionych.

Największą presję osadniczą dostrzec można w południowej otulinie ŚPN, na linii od Wólki Milanowskiej przez Hutę Szklaną, Kakonin do Mąchocic. Nowe kolonie letniskowe powstają wokół zbiornika w Wilkowie i w Ciekotach. W Chęcińsko-Kieleckim

Ryc. 3. Zaśmiecony szlak turystyczny w Świętokrzyskim Parku Narodowym (rejon Łysicy)

Fig. 3 Littered tourist trail in the Świętokrzyski National Park (surroundings of Łysica Mts)

Ryc. 4. Budownictwo letniskowe w Suchedniowsko-Oblęgarskim Parku Krajobrazowym

Fig. 4. Holiday buildings in the Suchedniowsko-Oblęgarski Landscape Park

PK presję osadniczą szczególnie dostrzec można w jego północnej części w rejonie wsi Szewce, Zelejowej i Bolmina. Pojedyncze domy wcisnęły się w krajobraz Cisowsko-Orłowski PK w sąsiedztwie Daleszyc i w rejonie wsi Cisów i Widełki. Dużo domów letniskowych powstało w południowej otulinie Suchedniowsko-Oblegorskiego PK w pobliżu Samsonowa, Mniowa, Ćmińska i Oblęgorka oraz nad zbiornikami wodnymi w Kaniowie i Umerze.

Konflikt osadniczy wyraźnie zaznacza się wokół enklawy Chęcińsko-Kieleckiego PK w sąsiedztwie Pasma Dymińskiego i Posłowickiego w granicach Kielc oraz w bezpośrednim sąsiedztwie Karczówki i Machnowicy. Zdarzają się przypadki stawiania willi na szlakach turystycznych (przykład Klonówki). Kolorowe elewacje i czerwone dachy domów coraz bardziej dominują w krajobrazie świętokrzyskim. Budownictwo na obszarach chronionych powoduje wiele niekorzystnych zmian. Tereny są niwelowane, ulega niszczeniu gleba, zniszczona zostaje dotychczasowa szata roślinna, zwiększa się emisja pyłów i gazów. Do powstających nowych domów należy doprowadzić drogi oraz sieć wodno-kanalizacyjną, co stanowi ingerencję w ukształtowanie terenu. Brak planów przestrzennego zagospodarowania gmin (z wyjątkiem gminy Bieliny) i częste nowelizacje ustaw w zakresie budownictwa umożliwiają chaotyczną zabudowę, w tym też często na obszarach chronionych.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Obszary objęte ochroną mają korzystny wpływ na rozwój turystyki i rekreacji w regionie świętokrzyskim (Wójtowicz 2009). Największym zagrożeniem dla tych obszarów oprócz przemysłu jest ruch turystyczny i ekspansja osadnicza. Negatywne skutki ruchu turystycznego najbardziej widoczne są w Świętokrzyskim Parku Narodowym, w rezerwach przyrody na terenie Kielc i na obszarze Chęcińsko-Kieleckiego PK. Spowodowane jest to natężeniem ruchu turystycznego, który ma największe nasilenie w okresie długich weekendów i uroczystości religijnych na Św. Krzyżu. Przy kumulacji ruchu masowego z wycieczkami szkolnymi i rajdami, przekroczone są wielokrotnie wskaźniki przepustowości turystycznej szlaków turystycznych i pojemność rekreacyjna obszaru, na którym przebywają turyści. Negatywne zjawiska dostrzegalne są w takim oddziaływaniu turystów na środowisko jak: wydeptywanie roślinności, niszczenie gleby, płoszenie zwierzyny leśnej, dewastacja urządzeń turystycznych oraz zaśmiecanie terenu, które jest plagą tych obszarów. To ostatnie zjawisko ma wyjątkowo duży wymiar, a sprawcami tego są w równym stopniu turyści i miejscowa ludność.

Ostatnie lata przyniosły dużą presję osadniczą, w wyniku nasilających się procesów deglomeracji. Ludność dużych miast buduje domy mieszkalne i letniskowe na obszarach przyrodniczo atrakcyjnych, a takimi są obszary chronione. Tego typu zabudowa stanowi bezpośrednie zagrożenie dla tradycyjnego krajobrazu chronionego. Podobne zjawiska występują też w innych regionach Polski (Krysiak, Papińska 2005). Aby zachować równowagę w funkcjonowaniu obszarów chronionych potrzeba z jednej strony rozsądnych decyzji władz lokalnych z poszanowaniem znowelizowanych przepisów prawnych, z drugiej strony zmianie musi ulec świadomość ekologiczna mieszkańców, a nade wszystko potrzebna jest edukacja w zakresie kultury turystycznej jej użytkowników.

PIŚMIENICTWO

Głowacki S. 2006. *Wpływ występowania ubocznych zasobów leśnych na rozwój turystyki w Regionie Świętokrzyskim*, [w:] *Funkcje turystyki i krajoznawstwa w strategii rozwoju regionów w Polsce*, red. B. Wójtowicz, wyd. Akademia Świętokrzyska. Kielce, s. 25–33.

Jastrzębski C. 2007. *Święty Krzyż jako obiekt krajoznawczy w XIX wieku*, [w:] *Z dziejów opactwa świętokrzyskiego*, red. M. Derwich, K. Bracha. Wyd. KTN, Instytut Historii AŚ w Kielcach, Dom Środowisk Twórczych „Pałac T. Zielińskiego” w Kielcach. Kielce, s. 95–126.

Jastrzębski J. OMI. 2004. *Klasztor Świętego Krzyża na Łyścu*. Kielce-Swięty Krzyż, ss. 88.

Janowski I. 2006a. *Ruch turystyczny w Górach Świętokrzyskich w świetle badań ankietowych*, [w:] *Funkcje turystyki i krajoznawstwa w strategii rozwoju regionów w Polsce*, red. B. Wójtowicz, wyd. Akademia Świętokrzyska. Kielce, 51–62.

Janowski I. 2006b. *Turystyczny ruch weekendowy w Świętokrzyskim Parku Narodowym*, [w:] *Idee i praktyczny uniwersalizm geografii*, red. T. Komornicki, Z. Podgórski, „Dokumentacja Geograficzna”, **33**: 84–90.

Janowski I. 2007. *Współczesny ruch pielgrzymkowy do tysogórskiej relikwii Świętego Krzyża*, [w:] *Z dziejów opactwa świętokrzyskiego*, red. M. Derwich, K. Bracha. Wyd. KTN, Instytut Historii AŚ w Kielcach, Dom Środowisk Twórczych. Kielce, s. 153–176.

Janowski I. 2008. *Ruch turystyczny na obszarach przyrodniczo cennych w województwie świętokrzyskim*, [w:] *Współczesne problemy badawcze geografii polskiej – geografia człowieka*, red. D. Świątek, M. Bednarek, P. Siłka, „Dokumentacja Geograficzna”, **36**: 236–241.

Matczak A. 2002. *Metodyka badań ruchu turystycznego na obszarach chronionych*, [w:] *Użytkowanie turystyczne parków narodowych*, red. J. Partyka. Wyd. Instytut Ochrony Przyrody PAN, Ojcowski Park Narodowy. Ojców, s. 17–22.

Krysiak S., Papińska E. 2005. *Konflikty człowiek – środowisko w Załęczańskim Parku Krajobrazowym*, [w:] *Między ochroną przyrody a gospodarką – bliżej ochrony*, red. A. Hibszner, J. Partyka. Wyd. Polskie Towarzystwo Geograficzne, Oddział Katowicki, Ojcowski Park Narodowy. Sosnowiec-Ojców, s. 180–189.

Wójtowicz B. 2009. *Rozwój turystyki na obszarach chronionych regionu świętokrzyskiego w świetle badań sondażowych społeczności lokalnej*, [w:] *Rozwój turystyki w warunkach Unii Europejskiej*, red. W. Cabaj, J. Feczko. Wyd. Wyższa Szkoła Ekonomii i Prawa w Kielcach. Kielce, s. 111–122.

SUMMARY

Protected areas occupy 25.6% of Świętokrzyskie province (they include 1 national park, 9 national landscape parks, 69 nature reserves, 10 protected landscape areas). There are also 6 Nature 2000 sites. The biggest threats faced by these areas are excessive tourism and the expansion of settlement. The negative effects of tourism are particularly noticeable in the Świętokrzyski National Park and nature reserves located within the city of Kielce and the Chęcińsko-Kielecki Landscape Park. Littering protected areas with refuse left by tourist is a serious problem. Moreover, forests are often used as waste disposal areas by the people living in the neighbourhood. Soil and vegetation cover destruction as well as hiking trail equipment devastation are also the negative effects of anthropopressure. The results of the survey suggest that the impact of tourism is seemed as the main factor contributing to environmental destruction.